

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

December - 2018

SPECIAL ISSUE- 79

Political History of Peasant - Workers Movements in Maharashtra

Guest Editor :

Dr. M. N. Gulve

Principal,

Shri Sant Gajanan Mahavidyalaya, Kharda
Tal. Jamkhed, Dist. Ahmednagar [M.S.] INDIA

Executive Editor of the issue :

Mr. Nakul Khawale (Kharda)

Mr. Dhananjay Jawalekar (Kharda)

Chief Editor :

Dr. Dhanraj T. Dhangar

Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

This journal is indexed in
UGC Approved Journal
Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
2018-19 Impact Factor (SJIF) 6.261

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	A Study of Women's Movement in Maharashtra	Miss. Manisha Kurane	05
2	Working Class Feminism and Peasant Movements	Ms. Shivnanda Holkar & Prof. Kishor Kale	13
3	Peasant Movement in Maharashtra	Dr. G. S. Patil	17
4	Impact of Marxian View on Godavari Parulekar as A Maharashtraian Agrarian Leaders.	Dr. Dévarshi Mukund Arvindrao	21
5	A Study of Dr. B. R. Ambedkar Contribution to Peasant & Workers Politics in Colonial Maharashtra	Baliram J. Paikrao	24
6	शेतकरी चळवळ: एक ऐतिहासिक अभ्यास	डॉ. प्रशांत साबळे	29
7	महाराष्ट्रातील कामगार लढ्याचा प्रारंभ	प्रा. रामभाऊ काशीद	33
8	स्वातंत्र्योत्तर महाराष्ट्रातील शेतकरी चळवळ व सद्यस्थिती	प्रा. राजकुमार चाटे	37
9	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर स्थापित स्वतंत्र मजूर पक्ष आणि कामगार उद्वार	आबासाहेब कसबे	40
10	का. श्रीपाद अमृत डांगे व कामगार चळवळ	अंगद पाटील	44
11	महाराष्ट्रातील शेतकरी चळवळीचा राजकीय इतिहास	प्रा. आर. ई. भारूडकर	48
12	शेतकरी चळवळीचा उदय, विकास, भवितव्य व आव्हाने	डॉ. नामानंद साठे	51
13	का. दत्ता देशमुख यांचे शेतकरी व कामगार चळवळीतील योगदान	प्रा. वीरेंद्र धनशेट्टी व प्रा. जिजाभाऊ घुले	54
14	महाराष्ट्रातील शेतकरी चळवळीचा राजकीय इतिहास	डॉ. जे. एस. ढवळे	58
15	महाराष्ट्रातील शेतकरी चळवळीचा आढावा	प्रा. अविनाश फलके	60
16	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी शेतकऱ्यांसाठी केलेले ऐतिहासिक कार्य	अनिल जामकर	64
17	कामगार चळवळ व आव्हाने	डॉ. आनंदकुमार करडे	67
18	शेतकरी संघटनेतील महिलांचा सहभाग - एक अभ्यास	प्रा. तानाजी जाधव	70
19	धरणे, विकास आणि धरणग्रस्तांच्या पुनर्वसनाची समस्या	प्रा. कृष्णा पाटील	75
20	शेतकरी चळवळ व शेतकरी संघटना	डॉ. मधुकर साठे	79
21	सोलापूर जिल्ह्यातील शेतकरी चळवळी आंदोलने	महेश घाडगे	83
22	विदर्भ व पश्चिम महाराष्ट्रातील शेतकरी आंदोलनांचा तौलनिक अभ्यास	डॉ. डी. एस. सावंत	88
23	कामगार चळवळीचा राजकीय इतिहास	प्रा. आर. वाय. वाघमारे	97
24	महाराष्ट्राच्या शेतकरी चळवळीतील महत्त्वाचे नेतृत्व खा. राजू शेट्टी	डॉ. खंडेराव खळदकर	100
25	छ. शाहू काळातील शेतकी प्रदर्शनाचा इतिहास	डॉ. विकास सरनाईक	109
26	ब्रिटीशकालीन जमिनमहसूल व्यवस्था मावकारी व जमिनदारी व्यवस्थेला उपकारक	गणेश भामे	113
27	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे शेतकरी चळवळीतील कार्य	डॉ. सुनिता कुरुडे	116
28	शेतकरी आत्महत्या: राजकारणाच्या साठमारीतील दुर्लक्षित घटक	डॉ. नितीन गायकवाड	121
29	खानदेशातील शेतकऱ्यांचे उठाव (स. १८१८ ते स. १९४१)	डॉ. जे. डी. गोपाळ	124
30	मुंबईतील कामगार चळवळ	सागरकुमार जाधव	129
31	महाराष्ट्रातील शेतकरी चळवळीचा राजकीय इतिहास	श्री. प्रवीण साळुंके व डॉ. चांगदेव वंडगर	136

महाराष्ट्रातील शेतकरी चळवळीचा राजकीय इतिहास

डॉ. जे. एस. ढवळे
राज्यशास्त्र विभागप्रमुख,
कला व विज्ञान महाविद्यालय शिवाजीनगर, गढी
ता.गेवराई जि.बीड.
मो.9420016757

भारत हा कृषिप्रधान देश आहे. येथील जवळपास 70% लोकांचा मुख्य व्यवसाय हा शेती आहे. ऊसाच्या उत्पन्नात देशातील आघाडी, अन्नधान्याची तुट, सरासरी पेक्षा शेतीची उत्पादकता कमी, दुध उत्पादनात लक्षीय वाढ असे महाराष्ट्राच्या शेतीचे संमिश्र स्वरूप आहे.

महाराष्ट्राचे क्षेत्रफळ 3,07,690 चौ.कि.मी. असून शेतीतील एकूण लागवड क्षेत्र 204 लक्ष हेक्टर आहे व सिंचन लाभ क्षेत्र 13.1 लाख हेक्टर आहे. दुबार पिके घेण्याच्या बाबतीत भारतात महाराष्ट्राचा 18 वा क्रमांक लागतो. महाराष्ट्रातील तापी, वैनगंगा, गोदावरी, भीमा, कृष्णा, कोयना व मुळा या प्रमुख नद्यांच्या खोऱ्यांचा प्रदेश हे शेतीचे मुख्य विभाग आहेत. सातपुड्याच्या रांगा व पश्चिम घाटाचे क्षेत्र शेतीच्या सुमारे 18% आहे. व तेथील शेतीवर डोंगराळ भागामुळे मर्यादा पडल्या आहेत. असे असले तरी शेतकरी शेती विकासात निश्चितच वाव असल्याचे जाणवते. शेतीच्या विकासाचा दोन प्रकारे विचार करतो येतो. संस्थात्मक सुधारणा संस्थात्मक सुधारणा अनुषंगाने जमीन कसणारा शेतकरी, जमीन मालक व शेतकरी यांच्यात सुसंवाद साधने, जमीन करणान्यची पिळवणूक थांबविणे, तळाच्या शेतकऱ्यांपर्यंत विकास पोहोचविणे.

ब्रिटीश काळात महाराष्ट्रात रयतवारी पध्दती अस्तित्वात होती. त्यामध्ये काही प्रमाणात दोष निश्चित होते, जमीनीची लहान तुकड्यात वाटणी, वहिवाटीच्या हक्काची अनिश्चिता, जमीनीची अत्यल्प सुधारणा ही मुंबई राज्यात 1939 मध्ये कायदे करण्यात आले. मात्र स्वातंत्र्यानंतर 1948, 1957, 1962 व 1975 साली करण्यात आलेल्या कायदयाने जमीन करणाऱ्याची मालकी, जमीन धारणेची समानता, जमीनीचे विभाजन थांबविणे, 'कसाल त्याची जमीन' इत्यादी कायदांची निर्मिती केली. बारमाही ओलिताची जमीन धारणा 7.28 हेक्टर तर कोरडवाहूची 21.85 हेक्टर ठरविण्यात आली. 2.14 लाख हेक्टर जमीन भूमिहितांना वाटण्यात आली. शेती महामंडळास 34.5 हजार हेक्टर जमीन ऊस लागवडीसाठी देण्यात आली.

तांत्रिक सुधारणा हा दुसरा प्रकार म्हणून ओळखला जातो. यामध्ये विस्तारित शेती, हाताशी असलेल्या क्षेत्रात सुधारित तंत्र, सुधारित बी-बियाणे, खते, किटकनाशके पर्याप्त पाणी पुरवठा आदिचा समावेश होतो. 1976 साली महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळ स्थापन करण्यात आले. सध्या राज्यात 5 बीज तपासणी प्रयोगशाळा आहेत. लागवडीखालील क्षेत्रात वाढ होत आहे. 62 लाख हेक्टर ओलिताची क्षमता असूनही फक्त 27 लाख हेक्टर जमीन भिजते. याचाच अर्थ हरितक्रांती होवून देखील कृषी क्षेत्रात फारशी समाधानकारक प्रगती झालेली दिसून येत नाही. याचे कारण म्हणजे शासनाचे शेती व्यावसायिकाडे पाहण्याचा दृष्टीकोन व शेतकऱ्यांची असंघटित प्रवृत्ती होय. अलिकडील काळात शेतकरी काही प्रमाणात संघटित होतांना दिसून येत आहे. या दृष्टिने शेतकरी चळवळीचा आढावा घेणे उपयुक्त ठरू.

शेतकरी चळवळीचा इतिहास:

महाराष्ट्रामध्ये शेतकरी चळवळीला चालना देण्याचे काम सर्वांत प्रथम 1883 मध्ये महात्मा फुले यांनी केले.त्यांनी 'शेतकऱ्यांचा आसुड' नावाच्या पुस्तिकेत शेतकऱ्यांच्या आर्थिक अवनतीचे विदारक चित्र रेखाटले आहे.

शेतकऱ्यावर सावकार व जमीनदार हे अमानुश अन्याय, अत्याचार करत होते. त्यामुळे शेतकरी हा जन्मापासून मरेपर्यंत कर्जातच मरत होता. हे चित्र बदलण्यासाठी महात्मा फुले यांनी शेतीला वैज्ञानिक व तांत्रिक आधार देवून विकसित करण्याची संकल्पना मांडली त्यांना असा विश्वास होता की, आधुनिक पध्दतीने शेती केल्यास शेतकऱ्यांचे दैन्य संपेल, फुल्यांच्या नंतर वासुदेव बळवंत फडके यांनी शेतकऱ्यांना बंडास प्रवृत्त केले. त्यानंतर मात्र जवळपास 75 वर्षांचा कालखंड हा शेतकरी चळवळीसाठीचा अंधःकारमय कालखंड होय. महाराष्ट्रातील अनेक राजकीय पक्ष हे शेतकऱ्यांचा वारसा सांगतात. परंतु शेती प्रश्नावर स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर फारसा विचार झालेला दिसून येत नाही.

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर 13 जून 1949 मध्ये श्री. केशवराव जेधे यांनी 'शेतकरी कामगार' पक्षाची स्थापना केली. याच दरम्यान तुळशीदास जाधव, नाना पाटील, आण्णासाहेब गव्हाणे, माधवराव बागल, भाऊसाहेब राऊत, दत्ता देशमुख, मोरे या सर्वांच्या सहकार्याने व साक्षीने शेतकरी कामगार पक्षाचे तत्वज्ञान महाराष्ट्राच्या कानाकोपऱ्यात पोहचविण्याचे काम केले. शेतकऱ्यांची बाजू प्रभावीपणे मांडून शेतकऱ्यांना त्यांच्या प्रश्नाची उकल करण्याच्या दृष्टिने या पक्षाने महत्वपूर्ण भूमिका निभावलेली दिसून येते.

बॅरिस्टर अतुंले यांनी आपल्या मुख्यमंत्री पदाच्या कार्यकाळात सन 1980 मध्ये महाराष्ट्रातील 7 लक्ष 81 हजार अल्पभूधारक शेतकऱ्यांचे 49 कोटी रुपयांचे कर्ज माफ केले. त्यानंतर केंद्रीय कृषिमंत्री शरदचंद्रजी पवार यांनी 2006 मध्ये संपूर्ण देशातील शेतकऱ्यांची 70,000 कोटी रुपयांची कर्जमाफी करून शेतकऱ्यांना आर्थिक विवंचनेतून बाहेर काढण्याचे काम त्यांनी केलेले दिसून येते.

शेतकरी जगाला तर देश जगेल किंवा जय जवान जय किसान असे नारे दिले गेले. परंतु प्रत्यक्षात शेतकऱ्यांचा वाली कोणीच झालेला दिसून येत नाही. उलट शेतकऱ्यांला आजही खात्यावर सबसिडीसाठी वेठीस धरले जाते. कर्जपुरवठा नीट होत नाही. त्याला त्याच्या मालाची किंमत ठरवता येत नाही. शेतीला उद्योग मानावे ही त्याची आकांक्षा फलद्रुप दिसून येत नाही. त्याच्या मालाला आधारभूत किंमत मिळत नाही. एकाधिकार कापूस खरेदीच्या अत्यंत वाईट अनुभवात त्याला जीवन व्यधित करावे लागत आहे. या सर्व समस्यांना वाचा फोडण्यासाठी शेतकरी कामगार चळवळ काम करतांना दिसून येतात.

शेतकरी संघटनेच्या स्थापनेचे क्षेत्र श्री शरद जोशी यांना आहे. शेतकऱ्यांचे प्रश्न शासन समजावून घेत नाही. तेंव्हा त्या प्रश्नांत वाचा फोडण्यासाठी त्यांनी तंबाखु उत्पादक शेतकऱ्यांचे आंदोलन, कांदा व ऊस उत्पादकांचे आंदोलन घडवून आणून पिकाला हमीभाव मिळावा यासाठी तुरुंगवास भोगला. शेतकरी वर्गात मोठया प्रमाणात जागरूती करण्याचे काम त्यांनी केले.

थोडक्यात :

महाराष्ट्रातील शेतकरी चळवळीचा इतिहास हा फार जुना असून शेतकऱ्यांविषयी सहानुभूती दाखविण्याचा प्रयत्न अनेक राजकीय पक्षांनी व नेतृत्वांनी केलेला दिसतो परंतु मुळात शेतकऱ्यांच्या समस्या जाणून घेण्याचा प्रयत्न कोणीही केलेला प्रत्यक्षात दिसून येत नाही. त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या अडचणी आहेत तशाच असलेल्या दिसून येतात.

